

Abdestte Boynun Mesh Edilmesiyle İlgili İhtilafların Değerlendirilmesi

Doç. Dr. Murat POLAT | ORCID: 0000-0003-1983-5588 | m.polat05@hotmail.com

Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Amasya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00sbx0y13>

Öz

İslam'da pek çok ibadetin geçerli ve makbul olması abdest alma şartına bağlanmıştır. Abdest ibadeti bazı organların yıkanması ve mesh edilmesinden müteşekkildir. Fukaha arasında farklı kanaatler bulunmakla birlikte mesh edilen organlardan birisi de boyundur. Boynun mesh edilmesinin hükmü hususunda fukaha farklı gerekçelere dayanarak farklı hükümler ileri sürmüştür. Bu makalede abdestte boynu mesh etmeyle ilgili kavramlar, boynu mesh etmenin keyfiyeti, boynun meshiyle ilgili hadislerin analizi ve meshin hükmü hususunda âlimlerin ileri sürdüğü görüşler ve gerekçeleri gün yüzüne çıkarmak ve bu konudaki farklı nakilleri değerlendirerek bir bilgi demeti sunmak amaçlanmıştır. Sonuçta; boynun mesh edilmesi meselesi ve hükmünün mütekaddimin dönemden ziyade hicri dördüncü asırdan itibaren tartışmaya açıldığı, abdestte sadece ense tarafının mesh edilip boğaz tarafının mesh edilmediği, baş ve kulakların meshinden arda kalan ıslak ellerin sırt kısmıyla meshin ifa edildiği, boynun meshiyle ilgili hadisler ve birtakım deliller gerekçe gösterilerek boynun meshi mevzuunda fakihlerden sünnet, mendup, mekruh ve bid'at olmak üzere dört farklı görüşün günümüze kadar nakledile geldiği açıkça tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Taharet, Abdest, Mesh, Boynun Meshi.

Atıf Bilgisi: Polat, Murat. "Abdestte Boynun Mesh Edilmesiyle İlgili İhtilafların Değerlendirilmesi". *Marifetname* 12/1 (Haziran 2025), 43-68.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1616789>

Geliş Tarihi	09.01.2025
Kabul Tarihi	08.03.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Yapay Zeka Kullanımı	
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (Murat Polat)
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Evaluation of Disputes Regarding Rubbing with Water the Neck During al-Wudū

Assoc. Prof. Murat POLAT | ORCID: 0000-0003-1983-5588 | m.polat05@hotmail.com
Amasya University Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Amasya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00sbx0y13>

Abstract

In Islam, the validity and acceptance of many worships is conditioned on ablution. The ritual of ablution consists of washing and rubbing with water some limbs. Although different opinions prevail among jurists one of the limbs that is rubbing with water is the neck. Jurists have put forward different fatwas based on different reasons regarding the ruling of rubbing with water the neck. In this article, it is aimed to reveal the concepts related rubbing with water the neck during ablution, the circumstance of rubbing with water the neck, the analysis of hadiths about to rub with water the neck and the opinions and justifications put forward by jurists regarding the ruling of rubbing with water and to present a bundle of information by evaluating different narrations on this subject. In conclusion, it has been determined that the issue and ruling on rubbing with water the neck has been discussed since the fourth century of the Hijra rather than the earlier period and only the nape of the neck is rubbing with water during ablution, but the throat is not wiped and rubbed with water is done with the wet back of the hands left after to rub with water the head and ears and citing the hadiths and some evidence regarding the rubbing with water of the neck as justification, it has been clearly determined that four different views have been transmitted from jurists to the present day, namely Sunnah, recommended, reprehensible and heresy regarding the wiping of the neck.

Keywords: Islamic Law, Cleanliness, Ablution, Rubbing with Water, Rubbing with Water the Neck.

Citation: Polat, Murat. "Evaluation of Disputes Regarding Rubbing with Water the Neck During al-Wudū". *Marifetname* 12/1 (June 2025), 43-68.

<https://doi.org/10.47425/marifetname.vi.1616789>

Date of Submission	09.01.2025
Date of Acceptance	08.03.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Use of Artificial Intelligence	No AI-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Murat Polat)
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	marifetnameetikbildirim@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Fıkıhta her şeyin başı taharettir. Bu sebeple klasik fıkıh kitaplarında taharet bir başlangıç sayıldığı ve bazı ibadetlerin makbul oluşuna şart teşkil ettiği için fikhî konuların en başında ele alınmıştır. Taharet ve ibadetin ön hazırlığı denilince de akla abdest gelmektedir. Abdestin sahih ve makbul olması bazı organların yıkanmasına ve mesh edilmesine bağlıdır. Kur'an ve Sünnette abdest için hangi organların yıkanacağı ve mesh edileceği açıkça belirtilmiştir.¹ Ancak kimi fukahaya göre abdestte boynun mesh edilmesi sünnet, kimisine göre mendup, kimisine göre mekruh, kimisine göre ise bid'attır. Kısaca, abdestte boynun mesh edilmesi ihtilaflı bir meseledir. Günde beş vakit namaz kılmak veya bazı ibadetleri yapmak için abdestin şart olduğu düşünüldüğünde Müslümanın abdestte boynunu mesh edip etmeyeceğini ve hükmünün ne olduğunu bilmesi önemlidir. Yaptığımız araştırmada konuyla ilgili Arap-İslam dünyasında Leknevî'nin (öl. 1304/1886) *Tuhfetü't-talebe*² adlı kısa bir risalesi ile Navaf b. Avaz Kahil'in *Hükmü meshi'r-rakabe*³ adlı kısa bir makalesi mevcuttur. Ülkemizde abdestte boynun mesh edilmesini detaylıca ele alan internet siteleri ve sosyal medya platformları dışında müstakil çalışmanın olmadığı görülmüştür. Söz konusu mecralardaki bilgilerin de genelde delilsiz olduğu, konuyla ilgili yeterli malumatın bulunmadığı dikkatlerden kaçmamıştır. Abdestte boynun mesh edilmesinin ülkemizde de enine-boyuna tartışılması, âlimlerin ve mezheplerin bu konuda hangi düşünceye sahip olduğunun gerekçeleriyle açıklanması ve sonuçta doyurucu bilgilerin okuyucunun hizmetine sunulması gayesiyle bu makale kaleme alınmıştır. Asıl meseleye geçmeden önce konuyla ilgili terimlerin tarif edilmesi ve hadislerin analizinin yapılması yerinde olacaktır.

1. Boynun Meshiyle İlgili Kavramlar

1.1. Mesh Etmek

Lugatta mesh (المسح) ıslanan ya da kirlenen bir şeyin, üzerinde el veya ona benzer nesnelerin sürülerek, sıvazlanarak veya gezdirilerek giderilmesi

¹ Bak. el-Mâide 5/6; Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.), "Tahâret", 7.

² Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *Tuhfetü't-talebe fî tahkiki meshi'r-rakabe* (Ürdün: Merkezü Envârî'l-Ulemâ, 2020).

³ Navaf b. Avaz Kahil, "Hükmü meshi'r-rakabe fî'l-vuzû", *Humanities – Natural Sciences Journal* 4/4 (2023), 112-121.

demektir.⁴ İstılahta ise mesh, ıslak ya da nemli elin abdestte baş, kulak ve boyun üzerinde ve mest veya sargı üzerinde; toprağa sürülmüş elin de teyemmümde yüz ve kollarda gezdirilmesinden ibarettir.⁵ O halde mesh sadece baş, kulak ve boyunda cereyan etmeyip mest ve sargı üzerinde ve teyemmüm amaçlı yüz ve kollarda da cereyan etmektedir. Baş, kulak ve boyun üzerine mesh, aslî; mest ve sargı üzerine mesh, bedelî; yüz ve kollar üzerine mesh ise hükmî mesh adını almaktadır.⁶ Fukaha abdest alırken ıslak elin başta gezdirilmesinde ittifak etmişken kulak ve boyunun meshinde ihtilaf etmiştir.

1.2. Rakabe / 'Unuk

Lugatta beklemek, muhafaza etmek, kollamak ve gözlemek anlamlarına gelen rkb kökünden müştak rakabe (الرقبة) kavramı boyun,⁷ boyun kökü, köle anlamlarına gelip, cemisi rakab, rakabât ve rikâbtır.⁸ Rakabe ıstılahta insanın sahip olduğu, mülk edinebildiği ve isimlendirebildiği maddî şeylerdir.⁹ Fıkıh ilminde rakabe kavramı boynun mesh edilmesinde, ceza ve kefaretlerde, köle âzadında, eşya ve boşanma hukukunda kullanılagelmiştir.

Bazı hadis ve fıkıh kaynaklarında boynun meshi, meshu'l-'unuk (مسح العنق) olarak ifade edilmiştir.¹⁰ 'Unuk, boyun demek olup insanın başı ile gövdesi arasında bulunan eklemidir.¹¹ Mesh kelimesine izafeti durumunda boynun meshi anlamı taşımaktadır. Bazı hadislerde de kazâl (الفضال) kelimesi geçmektedir ki,¹² kazâl ensenin üst tarafında bulunan insanın ve atın başının son eklem/eklenti yeri olup cemisi kuzul ve akziledir.¹³ Bir başka tanıma göre ise kazâl, başın arka tarafındaki son kısmının iki kulak arasındaki bölgesidir.¹⁴

⁴ Muhammed İbn Manzûr, "rkb", *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 2/593.

⁵ Muhammed Amîm el-Bereketî, "mesh", *et-Ta'rîfâtü'l-fıkhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2003), 205.

⁶ Ali Bardakoğlu, "İslam Dini – Fıkıh – Temizlik", *İlmihal* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 1/202.

⁷ İbn Manzûr, "rkb", 1/424-425.

⁸ Ebû Abdullah b. Abdülkadir er-Râzî, "rkb", *Muhtârü's-sıhâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 126.

⁹ Ebû'l-Feyz Abdürrezzak ez-Zebîdî, "rkb", *Tâcu'l-arûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 2/518.

¹⁰ Mesela bak. Mahmud Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd* (Mısır: Matbaatü'l-İstikamet, 1353), 2/65; Ebû Muhammed Bedreddin b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2000), 1/220.

¹¹ İbrahim Mustafa v.dğr., "ank", *Mu'cemü'l-vasîd* (b.y.: Dâru'd-Dava, ts.), 2/632; Muhammed b. Zekerîyyâ el-Ensârî, *el-Gurerü'l-behiyye* (b.y.: el-Matbaatü'l-Mimniyye, ts.), 1/111.

¹² Bak. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Tahâret", 50 (No. 132).

¹³ İbn Manzûr, "kzl", 11/553; Râzî, "kzl", 249.

¹⁴ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletüh* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/405.

2. Boynun Meshiyle İlgili Hadisler

Abdestte boynun meshiyle ilgili hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'den birkaç rivayet zikredilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

2.1. Amr b. Ka'b Hadisi

Talha b. Musarriif'in (öl. 112/730)¹⁵ dedesi Amr b. Ka'b (öl. ?): "Ben Resulullah'ı abdest alırken başını ensesine (kazâl) varıncaya kadar elleriyle bir defa mesh ederken gördüm."¹⁶ anlamında bir hadis nakletmiştir. Ebû Dâvûd'un (öl. 275/888), Amr b. Ka'b kanalıyla rivayet ettiği bu hadisin isnat zinciri şöyledir: Ebû Dâvûd <Muhammed b. İlsâ <Abdüssamed b. Abdülvâris <Leys b. Ebî Süleym <Talha b. Musarriif <Musarriif b. Amr <Amr b. Ka'b <Hz. Peygamber.¹⁷

Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a (öl. 198/813)¹⁸ göre hadisin zincirinde var olan Talha'nın babası Musarriif b. Amr meçhul bir kimsedir.¹⁹ Nevevî'ye (öl. 676/1277) göre, Talha tâbiîn fukahasının önde gelenlerindendir. Âlimler Kütüb-i Sitte'de ondan hadis rivayet ederek delil getirmişlerdir. Ancak babası ve dedesi tanınmayan kimselerdir.²⁰ Bu görüşlere mukabil Şevkânî'ye (1250/1834) göre, Talha'nın çocuklarından birisi, dedesinin Hz. Peygamberle sohbeti olduğunu iddia etmiştir.²¹ Ayrıca söz konusu hadis farklı tarihlerle Ahmed b. Hanbel (öl. 214/855), Tahâvî (öl. 321/933) ve Taberânî (öl. 360/971) tarafından da rivayet edilmiş ve rivayet zincirinde bulunan bütün râvilerin sika olduğu belirtilmiştir.²² Netice olarak hadisin güvenilir muhaddisler cihetinden sahabe ve tabiîn zincirinin meçhul olduğu, ancak hadisin metni üzerinde herhangi bir tenkitin bulunmadığı görülmüştür. Hadis ilminde ahabın tamamı âdil sayıldığı için

¹⁵ Asıl adı Talha b. Musarriif b. Ka'b b. Amr el-Hemedânî'dir. Dönemindeki Kûfe ehlinde ders almıştır. Hayreddin bin Mahmud ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (b.y.: Dâru'l-İlm, 2002), 3/230.

¹⁶ Hadisin Arapça metni şöyledir: "رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح رأسه مرة واحدة حتى بلغ القذال" Ebû Dâvûd, "Tahâret", 50 (No. 132); Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998), 5/474 (No. 16047).

¹⁷ Taberânî'nin eserinde bu hadisin başka tariki şöyledir: Huseyn b. İshak <Şeyban b. Ferrûh <Ebû Seleme <Talha b. Musarriif <Musarriif b. Amr <Amr b. Ka'b <Hz. Peygamber. Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 19/180.

¹⁸ Asıl adı Ebû Saîd Yahyâ b. Saîd el-Kattân et-Temîmî'dir. Hadis hafızlarındandır. Sika ve hüccet sahibidir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/147.

¹⁹ Ebû't-Tayyib Muhammed el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd* (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968), 1/121; Ebû Abdullah Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-evtâr* (Mısır: Dâru'l-Hadis, 1993), 1/206.

²⁰ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb* (Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.), 1/464.

²¹ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, 1/206.

²² Zafer Ahmed et-Tehânevî, *İ'lâ'üs-Sünen* (Kerâti: İdâretü'l-Kur'an, 1418), 1/121.

meçhul sahâbînin rivayeti makbulken, meçhul tabîînin rivayeti bazı şartlar çerçevesinde Hanefilere göre makbuldür.²³

2.2. Vâil b. Hucr Hadisi

Vâil b. Hucr (öl. 50/670):²⁴ “... Hz. Peygamber başını mesh ettikten sonra arda kalan ıslak elleriyle kulaklarının zahirini, boynunu ve sakalının iç kısmını mesh etti. Sonra sağ ayağını üç defa yıkadı...” anlamında bir hadis nakletmiştir.²⁵ Hadisin isnat zinciri şöyledir: Bîşr b. Mûsâ <Muhammed b. Hucr <Said b. Abdilcabbâr <babası <Ümmi Yahyâ <Vâil b. Hucr <Hz. Peygamber.

Hadis hakkında Ebû Bekir el-Bezzâr (öl. 292/905):²⁶ “Bu hadisin bu şekilde isnadını ancak Vâil’den biliyoruz.” demiştir. Nesâî (öl. 303/915), isnat zincirindeki Said b. Abdülcabbâr’ın sika bir râvi olmadığını vurgulamıştır. İbn Hibbân (öl. 354/965),²⁷ isnat zincirinin tamamının sika olduğunu, yalnızca Muhammed b. Hucr’in zayıf olduğunu, bundan dolayı da bu hadisle istinbatın mümkün olmadığını belirtmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449),²⁸ Bezzâr’ın ilgili hadisi tahric ettiğini, fakat kendisinin dirayetinin zayıf olduğunu söylemiştir. Ebû Huzeyfe ise, isnat zincirinde Muhammed b. Hucr’un bulunması hadisin zayıflamasına sebep olmuştur.²⁹ Hadis ilminde bir hadisin sıhhati râviye bağlı olduğuna göre râvilerden biri veya birkaçı güvenilir değilse başka ölçütlere bakılmaksızın hadis sahih kabul edilemez. İsnat zincirindeki Muhammed b. Hucr ile Said b. Abdülcabbâr hadis âlimlerince tenkit edildiğine göre söz konusu hadisin sahih olmadığı sonucuna ulaşılır. Bu sebepten olsa gerektir, Kârî (öl. 1014/1606) bu hadise istinaden boynun meshinin müstehap olduğu fikrinin fukahaca kabul edildiğini belirtmiştir.³⁰

²³ Muharrem Önder, “İslam Fıkında Meçhul Râvinin Naklettiği Hadislerin Hukûkî Değeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 113-114.

²⁴ Asıl adı Vâil b. Hucr el-Hadramî’dir. Hadramevî’in prenslerindendir. Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/106.

²⁵ Hadisin Arapça metni şöyledir: “ثم مسح على رأسه ثلاثاً، ومسح ظاهر أذنيه، ومسح رقبته وباطن لحيته بفضل ماء”، Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*, 22/49. Kemâlüddin İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr* (b.y.: Dâru’l-Fikr, ts.), 1/26. Azimâbâdî’ye göre İbnü’l-Hümâm’ın Tirmizî’den rivayet ettiği hadis Tirmizî’nin kitabında mevcut değildir. Azimâbâdî, *Avnü’l-ma’bûd*, 1/222.

²⁶ Asıl adı Ahmed b. Amr Ebû Bekir el-Bezzâr’dır. Basra ehli hadis hafızlarındandır. Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/189.

²⁷ Asıl adı Ebû Hâtem el-Büstî b. Hibbân et-Temimî’dir. Ziriklî, *el-A’lâm*, 6/78.

²⁸ Asıl adı Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî’dir. Meşhur hadis âlimlerindendir. Kahire’de doğmuş, orada vefat etmiştir. Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/178.

²⁹ Ebû Huzeyfe Nebil İbn Yakub el-Basârâ, *Enisü’s-sârî fî tahrir ve tahkiki’l-ehâdis* (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2005), 8/5929.

³⁰ Ebü’l-Hasan Nureddin Molla el-Kârî, *el-Esrâru’l-merfua* (Beyrut: Dâru’l-Emâne, ts.), 479.

2.3. İbn Ömer Hadisi

İbn Ömer (öl. 73/693), Hz. Peygamber'den “Her kim abdest alır, elleriyle boynunu mesh ederse kıyamet günü boynu bukağıdan emin olur.”³¹ hadisini rivayet etmiştir. Hadisin isnat zinciri şöyledir: Ebü'l-Hüseyn bin Fâris <Fuleyh b. Süleyman <Nâfi' <İbn Ömer <Hz. Peygamber.

Başka bir tarikle de Ebû Nuaym'ın (öl. 430/1038)³² İbn Ömer kanalıyla rivayet ettiği bu hadis hakkında Müttakî el-Hindî (öl. 975/1567) hadisin batıl olduğunu,³³ Kadı Ebü't-Tayyib (öl. 450/1058)³⁴ ve Kadı Hüseyin (öl. 462/1069)³⁵ Hz. Peygamber'den böyle bir hadisin varit olmadığını, İbnü's-Salah (öl. 643/1245)³⁶ bu sözün hadis âlimlerince bilinmediğini ve bazı selef fukahasına ait olduğunu, Nevevî ise hadisin mevzu olduğunu iddia etmiştir.³⁷ İbn Hacer Askalânî rivayet zincirinde bulunan Fâris ile Fuleyh arasında zamansal bir mesafe olup konunun gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştir.³⁸ İbnü'l-Mülakkin (öl. 804/1401) ise, ilgili hadisin gerçekten garip bir hadis olduğunu, hadisi tahrîc eden hiçbir kimsenin bulunmadığını, dolayısıyla boynun meshiyle ilgili bir sünnetin varit olmadığını belirtmiştir.³⁹ Bu görüşlere mukabil Muhammed el-Cürcî (öl. 905/1499),⁴⁰ âlimlerin hadisin isnadını zayıf görmediklerini, lakin boynun mesh edilmesinin hükmü hususunda tereddüt yaşadıklarını beyan etmiştir. Cüveynî (öl. 478/1085), hadisin başka bir anlam taşımaması nedeniyle herhangi bir tereddüdünün bulunmadığını, dolayısıyla abdestte boynun meshinin sünnet olduğunu ileri sürmüştür.⁴¹ Rûyânî (öl.

³¹ Hadisin Arapça metni şöyledir: “من توضأ ومسح بديه على عنقه أمن من الغل يوم القيامة”. Alaaddin Ali b. Hüsameddin el-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî's-Süneni'l-akvâl* (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 9/307. Ebü'l-Fidâ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs* (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000), 2/245.

³² Asıl adı Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî'dir. Hıfz ve rivayette sika bir râvidir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/157.

³³ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 9/307.

³⁴ Asıl adı Ebü't-Tayyib Tâhir b. Abdullah et-Taberî'dir. Şâfiî fukahasındandır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/222.

³⁵ Asıl adı Kadı Hüseyin b. Muhammed el-Merverrûzî'dir. Şâfiî mezhebinin büyük fukahasındandır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/254.

³⁶ Asıl adı Ebû Amr Takıyyüddin Abdurrahman b. Musa'dır. İbnü's-Salah diye meşhurdur. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/207.

³⁷ Aynî, *el-Binâye*, 1/219-220; Ebû Hafs Sirâceddin İbnü'l-Mülakkin, *el-Bedru'l-münîr fî tahrîci'l-ehâdis* (Riyad: Dâru'l-Hicret, 2004), 2/222; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, 1/206.

³⁸ Ebü'l-Fazl Ali İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisu'l-habîr* (Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1995), 1/163.

³⁹ İbnü'l-Mülakkin, *el-Bedru'l-münîr*, 2/221-222.

⁴⁰ Asıl adı Halid b. Abdullah b. Muhammed el-Cercâvî'dir. Şâfiî bir âlimdir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/297.

⁴¹ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb* (b.y.: Dâru'l-Minhâc, 2007), 1/84; Aynî, *el-Binâye*, 1/219-220.

502/1108)⁴² ise, hadisin inşallah sahih olduğunu dillendirmiştir.⁴³ Sonuçta âlimler abdestte boynu mesh etmenin hükmünün sünnet mi yoksa âdâb mı olduğunda ihtilaf ettikleri gibi hadisin sıhhatinde de ihtilaf etmişlerdir.

İlgili hadisin başka tariki ise şöyledir: Ebû Ubeyd el-Kâsım <Kâsım b. Abdurrahmân <Musa b. Talha <..... <Hz. Peygamber.⁴⁴

Kârî'ye göre Talha'nın bu rivayeti mevkuf olsa da hadisin benzerinin re'yle (akıl) söylenmesi imkânsız olduğundan merfudur. Üstelik bu hadisi az önceki İbn Ömer hadisi merfu derecesine çıkarmaktadır. Ne var ki, İbn Ömer'in hadisi zayıf senetle nakledilse de amellerin fazileti bağlamında onunla amel edilebileceği⁴⁵ ve boynun mesh edilmesinin sünnet ya da müstehap olabileceği fukahaca kabul edilmiştir.⁴⁶ O halde müstehap, mevzu olmayan zayıf bir hadislesabit olduğuna⁴⁷ ve bir amelin fazileti hakkında zayıf bir hadis bulunur da bu amelde hürmet veya kerahet ihtimali bulunmazsa o hadisle amel etmek caiz hale gelmektedir. Ayrıca hadis âlimlerine göre tâbiünün sözleri hakikatte mevkuf olsa bile hükmî yönden merfu kabul edilmesi sebebiyle Mûsâ b. Talha'nın rivayetiyle amel etmek mümkündür.⁴⁸

2.4. Abdullah b. Zeyd Hadisi

Abdullah b. Zeyd'e (öl. 32/653) Hz. Peygamber'in abdesti hakkında soru sorulduğunda o da: "Resulullah abdest alırken başını mesh ettikten sonra elinin sırtını çevirip parmaklarıyla mesh ederek ensesine kadar götürdü. Sonrasında elini kaldırmadan başladığı yere geri döndürdü ve sonunda ayağını yıkadı."⁴⁹ şeklinde cevap vermiştir.

Hadisin isnat zinciri şöyledir: Muhammed b. Seleme <Hâris b. Miskîn <Abdurrahman b. Kâsım <Mâlik b. Enes <Amr b. Yahyâ el-Mâzenî <Yahyâ el-Mâzenî b. Umâre <Abdullah b. Zeyd <Hz. Peygamber.

⁴² Asıl adı Abdülvahid b. İsmail b. Ahmed er-Rûyânî'dir. Şâfiî bir fakihdir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/175.

⁴³ Ebû'l-Mehâsin Abdülvahid b. İsmail er-Rûyânî, *Bahru'l-mezheb fî fûrûi mezhebi'l-İmamü's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2009), 1/101; İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisu'l-habîr*, 1/163.

⁴⁴ İlgili hadisin bir başka tarikini Ebû Mansûr ed-Deylemî (öl. 558/1163) rivayet etmiştir. İlgili hadisin zayıf olduğu belirtilmiştir. Tehânevî, *İ'lâ'üs-Sünen*, 1/120.

⁴⁵ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Erbeûn* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2009), 42-43.

⁴⁶ Kârî, *el-Esrârü'l-merfûa*, 315.

⁴⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, 2/133.

⁴⁸ Leknevî, *Tuhfetü't-talebe*, 34-35.

⁴⁹ Hadisin Arapça metni şöyledir: "ثم مسح رأسه بيديه، فأقبل بهما وأدير، بدأ بمقدم رأسه حتى ذهب بهما إلى قفاه، ثم غسل رجله ردهما إلى المكان الذي بدأ منه، ثم غسل رجله" Ebû Abdullah b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih* (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "Vudû", 38 (No. 185).

Hadis âlimleri, isnat zincirinde bulunan yedi râvinin de sika olduğunu belirtmişler ve hadisin sıhhati konusunda herhangi bir kuşkunun bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Ancak aynı âlimler hadiste ellerin çevrilmesi (idbâr) ve geri götürülmesi (ikbâl) hususunda üç farklı görüş serdederek ihtilaf etmişlerdir. Bu meyanda Mâlikî ve Şâfiî mezhebine göre, elleri ense cihetine doğru götürmek idbâr, yüz cihetine doğru götürmek ikbâldir. İkinci görüşe göre ikbâl yüzün başlangıcı, idbâr ise yüzün bitimidir. Buna göre eller başın bitiminden mesh etmeye başlar, yüze doğru yönelir, sonra ikbâl ve idbârın anlamının/eyleminin muhafazası için tekrar başladığı yere geri döner. Üçüncü görüşe göre ise, eller ense tarafına gitmeden perçemden mesh etmeye başlar, yüz cihetinde hareket ederek meshi tamamlar. Zira ikbâl ve idbârın anlamının korunması ancak bu şekilde sağlanabilir.⁵⁰

Boynun mesh edilmesiyle ilgili yukarıda geçen hadislerle karşı çıkan fukaha da vardır. Bunlardan birisi olan İbn Kayyim'e (öl. 751/1350) göre, abdestte boynun meshiyle ilgili tüm hadisler batıldır.⁵¹ Hadis ilminde otorite olan Firûzâbâdî'ye (öl. 817/1415) göre, Hz. Peygamber'den abdestte boynun meshiyle ilgili herhangi bir sahih hadis varid olmadığı gibi abdest esnasında okunan dualar hakkında da sahih hadis varid olmamıştır.⁵² Azîmâbâdî'ye (öl. 1310/1892) göre ise, farklı rivayetlerde abdestte başın ön tarafından arka tarafına kadar ya da ön tarafından boynun sonuna kadar mesh edildiği belirtilmiştir. Halbuki bu konuda doğru olan, insanlar arasında yaygınlığı itibariyle başın meshi bittikten sonra parmakların sırtıyla boynun mesh edilmesidir. Böyle bir uygulama da ne sahih ne de hasen hadislerde mevcuttur. Dolayısıyla boynun meshiyle ilgili rivayetler zayıftır. Zayıf hadislerin boynu mesh etmenin müstehap olduğuna delaleti de mümkün olmadığına göre söz konusu hadislerle delil getirmek caiz değildir.⁵³

3. Boynu Mesh Etmenin Yeri

Abdestte boynun neresinin veya hangi kısımlarının mesh edileceği fukaha arasında tartışılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bu konuda Talha b. Musarrif'in dedesinden Hz. Peygamber'in abdest alırken başını ensesine (الغذاء) kadar mesh ettiği rivayeti⁵⁴ mevcuttur. Hanefîlere göre hadiste geçen kazâl

⁵⁰ Sübkî, *el-Menhelü'l-azbû'l-mevrûd*, 2/44-45; Muhammed b. Ali İsyûbî Vellevî, *Zahîratü'l-ukbâ* (b.y.: Dâru'l-Mirac, 1996), 2/492-508.

⁵¹ Ebû Abdullah Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîfî's-sahîh ve 'z-zaîf* (Halep: Mektebetü'l-Matbaa, 1970), 120.

⁵² Ebû't-Tâhir Meccüddîn el-Firûzâbâdî, *Sifrü's-saâde* (Kahire: Merkezü'l-Kitab, 1997), 25.

⁵³ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 1/222.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 50 (No. 132); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/474 (No. 16047).

kelimesi boynun başlangıcını ve sonunu ifade ettiği için bu kısım baş tarafına dahildir. Çünkü boynun başı ve sonu kazâl kelimesinin kapsamına girmektedir. Başka bir ifadeyle başın son sınırı ile boynun başlangıcı, sırtın başladığı yerdir. İlgili hadiste geçen ifadeler ve sözlüklerdeki anlamlar bu içtihadı desteklemektedir. Bu içtihadtan kazâlin alanına boğazın dahil olmadığı açık olduğuna göre boynun başlangıcının kapsamına boğazın dahil olduğunu iddia edenlerin görüşleri de batıl olmaktadır. Zira anatomi bilginlerine göre boyun yedi kemikten müteşekkil olup boğaz tarafı bu kemiklerin içerisinde addedilmemekte, bilakis boğaz kıkırdak dokulardan oluştuğu için boynun cüzünden değil, aynı yapıya sahip solunum sisteminin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ayrıca sözlüklerde boyun, baş ile vücut arasında bir eklem olarak tanımlanmıştır. Hal böyle iken boğaz, baş ile vücut arasında bir eklem değildir. Hatta fıkıh ilminde kesim işlemi hayvanın boğaz tarafından icra edildiği için hayvanın boğazlanması tabiri kullanılır. Hülâsa, boyun ile boğaz birbirinden ayrı birer uzuv olup iki ayrı uzvun birleştirilmesi veya bir uzvun parçası olarak kabul edilmesi gereksizdir. Kaldı ki, “Her kim abdest alır, elleriyle ensesini mesh ederse kıyamet günü boynu bukağıdan emin olur.”⁵⁵ hadisindeki ense (الفا) kelimesi de boğazın dahil olmadığı boyun bölgesine işaret etmektedir.⁵⁶ Bu bilgilerden hareketle mesh edilen yer, boğaz kısmı haricinde boynun tamamı olduğu söylenebilir.

Şâfiîlere göre ise ‘unuk, boyun demek olup insanın başı ile gövdesi arasında bulunan eklemidir. Dolayısıyla boynun meshinin sünnet olduğunu düşünenlere göre bu bölgenin tamamının mesh edilmesi alenen ortaya çıkmaktadır. Bid’at olduğunu düşünenlere göre ise, bu bölgenin mesh edilmemesi gerekir. Ayrıca abdest azalarının parlaklığının artırılmasıyla ilgili hadis⁵⁷ de yüzün, ellerin ve ayakların kapsam alanının genişletilmesine işaret ettiğine göre boynun mesh edilmesi bid’attır.⁵⁸ Aynî (öl. 855/1451): “Hadiste geçen kazâl kelimesinin, başın arka tarafının toplandığı, perçemin arka kısmının başa bittiği eklem yeri olması sebebiyle Talha’nın rivayet ettiği bu hadis nasıl boynun meshinde bir delil teşkil edebilir.”⁵⁹ demiştir. Azîmâbâdî’ye göre ise, kazâl kelimesi, başın son kısmını, ensenin ilk kısmını ifade eder. Kafa (الفا) kelimesi ise, boynun son sınırı anlamına gelmektedir. Hülâsa; kazâl başın son, ensenin ilk kısmı, kafa ise başın son sınırıdır. Dolayısıyla boynun başlangıcı yani

⁵⁵ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 9/307; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/245.

⁵⁶ Tehânevî, *İ'lâ'üs-Sünen*, 1/121-123.

⁵⁷ Müslim, “Tahâret”, 35.

⁵⁸ Ensârî, *el-Gurerü'l-behiyye*, 1/111-112.

⁵⁹ Aynî, *el-Binâye*, 1/220.

ense, başın son haddi demektir. O halde Hz. Peygamber'in abdestte başını ön tarafından arka tarafın son sınırına kadar bir defa mesh ettiği sonucu ortaya çıkar. Halbuki hadiste boynun meshinde başın ön tarafından arka tarafına kadar ya da ön tarafından boynun son sınırına kadar denilmekle ihtilaf meydana gelmiştir. İhtilafın olduğu yerde de herhangi bir kelim edilemez.⁶⁰

4. Boynu Mesh Etmenin Keyfiyeti

Abdestte boynu mesh etmenin keyfiyeti konusunda da fukaha arasında ihtilaf vardır. Hanefilere göre abdestte baş mesh edildikten sonra kulakların dış tarafı iki başparmakla, iç tarafı ise iki işaret parmağıyla mesh edilir, başka bir meshte kullanılmaksızın parmakların sırt tarafının ıslaklığıyla da boynun görünen yerleri mesh edilir.⁶¹ Boğazı mesh etmek bid'at olduğu için bu kısım mesh edilmez. Nitekim Hz. Peygamber'in abdestte boynunu bu şekilde mesh ettiğine dair Hz. Aişe'den (öl. 58/678) bir rivayet vakidir.⁶² Hanefilerde bir başka görüşe göre ise, baş parmak ile şahadet parmağı veya serçe parmağı haricinde kalan diğer üç parmağın sırtıyla kulaktan kalan ıslaklıkla ya da yeni bir suyla boyun mesh edilir.⁶³

Abdestte boynu mesh etmenin sünnet olduğunu kabul eden Rûyânî gibi âlimler baş veya kulakların meshinden sonra ellerin tekrar yıkanarak boynun mesh edilmesi gerektiğini; müstehap veya âdâb olduğunu kabul eden Mütevellî (öl. 478/1086),⁶⁴ Begavî (öl. 510/1117),⁶⁵ Fevvânî (öl. ?)⁶⁶ ve İbnü'l-Hümâm (öl.

⁶⁰ Azîmâbâdî, *Avnû'l-ma'bûd*, 1/221-222.

⁶¹ Zeynüddin b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/29; Ebû Bekir b. Muhammed ez-Zebîdî, *el-Cevheratü'n-neyyire* (b.y.: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 1/6-7; Mahmud Hattab es-Sübkî, *ed-Dînü'l-hâlis ve irşâdû'l-hak* (b.y.: el-Mektebetü'l-Mahmûdiye, 1977), 1/273; Muhammed b. Ferâmuz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm şerhu Gururü'l-ahkâm* (b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütüb, ts.), 1/11; Osman Fahreddin ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik* (Kahire: el-Matlabu'l-Kübrâ, 1313), 1/6; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/36; Şemseddin Muhammed el-Kuhistânî, *Câmiu'r-rumûz* (Kalkûta: Müzhiru'l-Acâib, 1274), 17.

⁶² Ekmelüddin Ebû Abdullah el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/33.

⁶³ Sedîdüddin Muhammed b. Ali el-Kaşgarî, *Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2007), 33; Kuhistânî, *Câmiu'r-rumûz*, 17; Bardakoğlu, "İslam Dini – Fıkıh – Temizlik", 1/201; Lütfi Şentürk – Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), 91; Mehmet Erdoğan, "Mesh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/301; Fahrettin Atar, *Makâlât İlmihal* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 80.

⁶⁴ Asıl ismi Ebû Sa'd Abdurrahman b. Me'mûn en-Neysâburî'dir. el-Mütevellî olarak tanınır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/323.

⁶⁵ Asıl ismi Ebû Muhammed el-Ferrâ b. Mes'ud el-Begavî'dir. Sünnete hayat veren diye lakaplanmıştır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/259.

⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmu'*, 1/488; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/124.

861/1457)⁶⁷ gibi âlimler ise abdestte boynu mesh etmek hususi olarak istenmediği gerekçesiyle baş veya kulakların meshinden artakalan ıslaklığın boynun meshi için kâfi geleceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla ensenin başa veya kulaklara tabi oluşu ve abdest azalarının parlaklığını çoğaltma gayesi çerçevesinde baş veya kulakların meshinden artakalan ıslaklık ensenin meshi için yeterli olacaktır.⁶⁸

Konuyla yakından ilgisi bulunması sebebiyle boynun mesh edilmesi esnasında Hz. Peygamber'den miras kalan duaların okunması hususunun da burada ele alınması isabetli olacaktır. Abdestte boynun meshini kabul eden Hanefîlere göre mesh yapılırken: “Allah’ım, boynumu ateşten âzat eyle” şeklinde dua etmek abdestin âdâblarındandır.⁶⁹ Şâfiîlere göre ise: “Allah’ım boynumu ateşten koru, zincirlerden ve bukağılardan sana sığınırım.” şeklinde dua etmek abdestin sünnetlerindendir.⁷⁰ Buna mukabil Râfî (öl. 623/1226) ve Nevevî'den abdest esnasında bu duaların okunmasının hiçbir aslının olmadığı nakledilmiştir.⁷¹ İbn Kayyim’e göre ise, Hz. Peygamber'den boynun meshiyle ilgili herhangi bir hadis kesinlikle varit olmadığı için bu yönde ileri sürülen görüşler de sahih değildir. Hatta abdestten evvel okunan tesmiyenin tamamı da Hz. Peygamber adına uydurulmuş yalanlardır. Hz. Peygamber ümmetine bunları hiçbir zaman öğretmemiş, kendisinden abdestin evvelinde okunacak tesmiye de sadır olmamıştır. Ancak abdestinin sonunda: “Ben şahadet ederim ki, tek olan ve ortağı olmayan Allah’tan başka ilah yoktur. Yine şahadet ederim ki, Muhammed onun kulu ve resulüdür. Ey Allah’ım! Beni çokça tövbe edenlerden ve çokça temizlenenlerden eyle.”⁷² şeklinde bir münacat; başka bir kaynakta ise: “Allah’ım sen noksanlıklardan münezzehsin, sana hamd ederim. Senden başka ilah olmadığına şahadet ederim. Sana istiğfar ve tövbe ederim.”⁷³ şeklinde bir niyaz rivayet edilmiştir.⁷⁴

⁶⁷ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/36.

⁶⁸ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 1/61; Nevevî, *el-Mecmu'*, 1/488; Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî el-Kazvinî, *Fethu'l-azîz bi şerhi'l-Vecîz* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/434-435; Dübyân b. Muhammed ed-Dübyân, *Mevsûatü' ahkâmî't-tahâre* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 9/377; Ensârî, *el-Gurerü'l-behiyye*, 1/111.

⁶⁹ Aynî, *el-Binâye*, 1/252; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/30; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm*, 1/12; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihâli* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2007), 77.

⁷⁰ İbnü'l-Mülakkin, *el-Bedru'l-münîr*, 2/270-271; Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 1/107.

⁷¹ Takıyyüddîn b. Abdilmün'im el-Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr* (Dımaşk: Dâru'l-Hayr, 1994), 30.

⁷² Muhammed b. İsa b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (Mısır: Matbaa Mustafa el-Bâbî, 1975), Tahâret”, 41 (No. 55).

⁷³ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali Nesâî, *Sünen* (Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986), “Sehv” 87 (No. 1344).

⁷⁴ Ebû Abdullah Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd* (Kuveyt:

5. Boynu Mesh Etmenin Hükümü

Abdest alınırken boynu mesh etmenin hükümü konusunda dört farklı görüş ileri sürülmüştür.

5.1. Sünnet Olduğunu Savunanlar

Sünnet, lugavî anlamı gidilen, takip edilen yol; ıstılâhî anlamı ise Hz. Peygamber'den sadır olan söz, fiil ve takrirlerdir. Hanefiler sünneti Hz. Peygamber'in mazeret olmaksızın bazen terk etmekle beraber sürekli yaptığı fiiller; mendubu/müstehabı ise sürekli yapmadığı fiiller diye tarif ederek sünnetle mendup/müstehap arasını ayırmışlardır. Hatta Hanefiler arasında abdestin mendup/müstehapları, âdâb olarak da yaygınlaşmıştır. Sünnete riayet, dini tekmil etmek; terk etmek ise, mekruh ve isâet sayılmıştır. Terk eden cezaya müstahak olmaz.⁷⁵ Şâfiîlere göre, sünnete riayet etmek terk etmekten daha evla olup terkte herhangi bir günah yoktur.⁷⁶ Bu minvalde Hanefilerden Tahâvî (öl. 321/933),⁷⁷ Ebû Bekir el-A'meş (öl. 340/952),⁷⁸ Ebû Ca'fer el-Hindüvânî (öl. 362/973),⁷⁹ Zeynüddin er-Râzî (öl. 666/1268),⁸⁰ Sedîdüddîn el-Kaşgarî (öl. 705/1305)⁸¹ ve Şürünbülâlî (öl. 1069/1559)⁸² gibi âlimler Ebû Cafer'in İbn Ömer'den gelen rivayetine⁸³ ittibâ ederek abdestte boynu mesh etmenin sünnet olduğunu savunmaktadırlar. Keza Şâfiîlerden İbnü'l-Kâs (öl. 335/946),⁸⁴ İbnü'l-

Mektebetü'l-Menâr, 1994), 1/187-189; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf*, 120. Firûzâbâdî'nin konuyla ilgili benzer görüşleri için bak. Firûzâbâdî, *Sifri's-saâde*, 25.

⁷⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî*, 1/393.

⁷⁶ Sa'dî Ebû Hubeyb, "sünnet", *el-Kâmûsu'l-fikhi* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988), 184.

⁷⁷ Zebidî, *el-Cevheratü'n-neyyire*, 1/6.

⁷⁸ Alâuddin Ebû Bekr Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986), 1/23; Aynî, *el-Binâye*, 1/219. Asıl adı Ebû Bekir b. Saîd el-Belhî el-A'meş'tir. Abdülkadir b. Nasrullah el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-muziyye* (Keratşi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.), 2/246.

⁷⁹ Ebû'l-Meâlî Burhânüddin İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2004), 1/48; İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/29. Asıl ismi Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah el-Belhî el-Hindüvânî'dir. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-muziyye*, 2/68.

⁸⁰ Zeynüddin Muhammed bin Ebî Bekir er-Râzî, *Tuhfetü'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1417), 27.

⁸¹ Kaşgarî, *Münyetü'l-musallî*, 33.

⁸² Hasan b. Ammâr eş-Şürünbülâlî, *Nûru'l-izâh ve necâtü'l-ervâh* (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 22; Hasan b. Ammâr eş-Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh* (b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 34.

⁸³ Aynî, *el-Binâye*, 1/219.

⁸⁴ Ebû'l-Hasen b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1999), 1/133; Nevevî, *el-Mecmu'*, 1/487; Ebû İshâk İbrahim eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-İmami's-Şâfiî* (b.y.: Dâru'l-Kütüb, ts.), 1/44; Rüyânî, *Bahru'l-mezheb*, 1/107. Asıl adı Ebû'l-Abbas b. Kâs Ahmed et-Taberî'dir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/90.

Mehâmîlî (öl. 415/1024),⁸⁵ Cüveynî,⁸⁶ Kadı Hüseyin,⁸⁷ Rûyânî, Gazzâlî (öl. 505/1111),⁸⁸ Râfî,⁸⁹ İbn Abdüsselam (öl. 660/1262)⁹⁰ ve Zekerîyyâ el-Ensârî'ye (öl. 926/1520)⁹¹ göre abdestte boynun mesh edilmesi sünnettir. Çünkü Hz. Peygamber'in, "Benim ümmetim kıyamet günü abdestin bıraktığı izden dolayı azaları parlak olarak çağrılacaktır. Öyleyse bu parlaklığı artırmaya kimin gücü yeterse yapsın."⁹² anlamındaki hadisine binaen başın mukaddimelerinden birisi olan boynun görünen kısımlarının mesh edilmesi parlaklığı artırmaya yönelik bir davranış sayılacağı için abdestin sünnetlerindendir.⁹³ Şevkânî'ye göre de abdest esnasında boynun mesh edilmesi sünnettir.⁹⁴ Muasır dönemde kaleme alınan bazı Türkçe eserlerde de boynu mesh etmek abdestin sünnetleri arasında yerini almıştır.⁹⁵

5.2. Mendup/Müstehap/Âdâb Olduğunu Savunanlar

Mendup, Hz. Peygamber'in bazen yaptığı, bazen de yapmayıp terk eylediği fiillerdir. Mendup kavramı usul-i fıkıhta aynı isimle vasıflandırılırken, furû-i fıkıhta çoğu zaman müstehap veya âdâb olarak vasıflandırılmıştır.⁹⁶ Müstehap, farz ve vâcip üzerine ziyade olunan; şâriin yapılmasını istediği, ancak vâcip kılmadığı şeylerdir.⁹⁷ Âdâb ise, edeb kelimesinin çoğulu olup Hanefîlere göre Hz. Peygamber'in bir veya iki defaya mahsus yaptığı, devamlı yapmadığı fiillerdir. Bu gibi eylemleri yapan sevaba nail olmakta, terk eden ise kınanmaya maruz kalmamaktadır.⁹⁸ O halde Hanefîlere göre âdâb da müstehap anlamı taşımaktadır.⁹⁹ Üstelik onlara göre mendup, müstehap, âdâb, nâfile ve tatavvu

⁸⁵ Ebû'l-Hasan Muhammed el-Mehâmîlî, *el-Lübâb fî'l-fıkhi's-Şâfiî* (Medine: Dâru'l-Buhârâ, 1416), 61.

⁸⁶ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/84.

⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmu'*, 1/488.

⁸⁸ Kemâleddin b. İsa ed-Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2004), 1/351; Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Vasîd fî'l-mezheb* (Kahire: Dâru's-Selam, 1417), 1/288.

⁸⁹ Râfî, *Fethu'l-azîz*, 1/433; Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, 30.

⁹⁰ İzzeddin Abdülaziz İbn Abdüsselam, *el-Gâye fî İhtisârî'n-Nihâye* (Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2016), 1/297.

⁹¹ Ensârî, *el-Gurerü'l-behiyye*, 1/111.

⁹² Müslim, "Tahâret", 35.

⁹³ Rûyânî, *Bahru'l-mezheb*, 1/107.

⁹⁴ Ebû Abdullah Muhammed eş-Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrârü'l-mütedeffik* (b.y.: Dâru İbn Hazm, ts.), 56.

⁹⁵ Mesela bak. Bardakoğlu, "İslam Dini – Fıkıh – Temizlik", 1/198; Şentürk – Yazıcı, *İslam İlmihali*, 88; Atar, *Makâlât İlmihal*, 80; Bilmen, *Büyük İslam İlmihâli*, 75; Abdülkadir Şener, "Abdest", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/69.

⁹⁶ Bereketî, "mendub/nedb", 219, 226.

⁹⁷ Bereketî, "müstehap", 204; Şentürk – Yazıcı, *İslam İlmihali*, 73.

⁹⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî*, 1/403.

⁹⁹ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/29.

kavramları arasında hüküm açısından fark yoktur. Şâriin istediği ve tercih ettiği şeyler müstehap, sevabını ve faziletini açıkladığı şeyler mendup, farz ve vacibe zait kılınan ve sevabının arttırıldığı şeyler nâfile, kesin bir üslupla emredilmediği halde gönüllü olarak failin yaptığı şeyler ise tatavvu olarak isimlendirilmiştir. Anılan bu kavram hiyerarşisi genel olarak sünnet diye nitelendirilmiştir. Kuhistânî (öl. 962/1555) bu kavramları zevâid sünnetler dışındaki eylemler olarak açıklamıştır.¹⁰⁰ Hülâsa, sünnetin bir nevi alt başlığını oluşturan mendup, müstehap ve âdâb kavramları yine sünnetin içerisinde değerlendirilebilecek fiilleri ifade ettiği söylenebilir.

Mâlikîlere göre mendup veya müstehap, şâri’ tarafından kesin bir dille olmaksızın talep edilen ve yapılması hafifletilendir. Dolayısıyla her ikisini yapan sevaba nail olmakta, terk eden ise cezaya maruz kalmamaktadır. Âdâb ise fazilet, üstünlük ve haslet demek olup müstehap kabul edilen şeylerdir.¹⁰¹ Şâfiîlerde ise sünnet ve âdâb kavramları aslî olarak mendup ve müstehap kavramlarıyla müşterektir. Sünnet kavramı sadece tekit ifade etmesi yönüyle âdâb kavramından ayrılmaktadır.¹⁰²

Fukaha nazarında fazilet kavramı da mendubun eşanamlı ifadelerindendir. Fazilet, şâriin bağlayıcı olmayan bir üslupla mükelleften yapılmasını talep ettiği; yapıldığında sevaba nail olunduğu, terkedildiğinde ise herhangi bir günahın olmadığı, ancak evla olana muhalif sayıldığı şeylerdir.¹⁰³ Fezâil ise, fazilet kelimesinin çoğulu olup Hz. Peygamber’in yaptığı, bazen de terk ettiği veya teyit edici olmayan bir emirle bir şeyin yapılmasını emrettiği şeylerdir.¹⁰⁴ Bu bilgilerden hareketle mezhepler nazarında mendup, müstehap, âdâb ve fazilet kavramları ayrıntıda farklı olsalar da genelde ortak anlamı ve hükmü haizdir.

Bu meyanda Hanefîlerden Ebû Bekir el-İskaf (öl. 333/944),¹⁰⁵ Sadruşşehîd (öl. 536/1141),¹⁰⁶ Ali b. Osman el-Ûşî (öl. 569/1173),¹⁰⁷ Zahîruddin

¹⁰⁰ Kuhistânî, *Câmiu’r-rumûz*, 17; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 1/123.

¹⁰¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-islâmî*, 1/403.

¹⁰² Râfî, *Fethu’l-azîz*, 1/434.

¹⁰³ Mahmud Abdülmün’im, “fazilet”, *Mu’cemü’l-mustalahât* (b.y.: Daru’l-Fazilet, ts.), 3/46.

¹⁰⁴ Abdülmünim, “fezâil”, 3/44.

¹⁰⁵ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, 1/23; Aynî, *el-Binâye*, 1/219. Âlimin asıl ismi Muhammed b. Ahmed el-Belhî’dir. Kureşî, *el-Cevâhiru’l-muzîyye*, 2/239.

¹⁰⁶ Zebîdî, *el-Cevheratü’n-neyyire*, 1/6. Âlimin asıl ismi Ebû Muhammed Hüsameddin b. Mâze’dir. Sadruşşehîd olarak anılır. Ziriklî, *el-A’lâm*, 5/51.

¹⁰⁷ Asıl adı Ebû Muhammed Sirâcüddin et-Temîmî el-Ûşî el-Fergânî’dir. Hanefî fukahasıdır. Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/310.

el-Buhârî (öl. 619/1222),¹⁰⁸ Mevsilî (öl. 683/1284),¹⁰⁹ Ebû'l-Berakât en-Neseî (öl. 710/1310),¹¹⁰ Sadruşşeria Ekber (öl. 730/1330),¹¹¹ Zeylaî (öl. 743/1343),¹¹² Sadruşşeria Askar (öl. 747/1346),¹¹³ Dâvûd b. Yusuf el-Hatîb (öl. ?), Kâriülhidâye (öl. 829/1426),¹¹⁴ İbnü'l-Hümâm,¹¹⁵ Molla Hüsrev (öl. 885/1480),¹¹⁶ Kuhistânî,¹¹⁷ İbrahim Halebî (öl. 956/1549), İbn Nüceym (öl. 970/1563), Timurtâşî (öl. 1006/1598)¹¹⁸ ve İbn Âbidîn (öl. 1252/1836)¹¹⁹ abdestte boynun mesh edilmesinin hükmünü âdâb/müstehap olarak görmektedirler. Çünkü bu konuda sahih bir sünnetin intikal etmemesi,¹²⁰ daha evvel zikredilen Amr b. Ka'b hadisi,¹²¹ Vâil b. Hucr hadisi,¹²² İbn Ömer hadisi,¹²³ Abdullah b. Zeyd hadisi¹²⁴ ve Rubeyyi' bint Muavviz (öl. 70/689) hadisi¹²⁵ abdestte boynun mesh edilmesi hükmünün müstehap/âdâb olduğunu kanıtlamaktadır.¹²⁶ Ayrıca Hanefîlerin zikri geçen hadisleri esas almaları, kavli sünneti fiili sünnetten daha kuvvetli bulmaları sebebiyledir.¹²⁷ Özet olarak ismi geçen Hanefî âlimler nazarında abdestin âdâbları on dört olup bunlardan birisi de boynu mesh etmektir.¹²⁸ Şâfiî âlimlerden Râfiî de aynı kanaate sahiptir.¹²⁹ Hanbelîlerden Abdülkadir Geylânî (öl. 561/1166),¹³⁰ Ebû'l-Bekâ el-Ukberî (öl.

¹⁰⁸ Asıl adı Zahîrüdîdin Ebû Bekir Muhammed b. Ömer'dir. Hanefî âlimidir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/320.

¹⁰⁹ Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 1/9.

¹¹⁰ Ebû'l-Berakât Abdullah Hafzüddîn en-Neseî, *Kenzü'd-dekâik* (b.y.: Dâru'l-Beşâir, 2011), 139.

¹¹¹ Asıl adı Tâcüşşeria Mahmud b. Sadruşşeriâtü'l-ekber'dir. Hanefî fukahasının büyüklerindendir. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-muziyye*, 2/365.

¹¹² Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 1/6.

¹¹³ Asıl adı Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmud el-Mahbûbî'dir. Sadruşşeriâtü'l-askar olarak anılır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/197.

¹¹⁴ Asıl adı Ebû Hafz Sirâcuddîn b. Ali el-Kinânî'dir. Kâriülhidâye olarak anılır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/57.

¹¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 1/26.

¹¹⁶ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-Hükkâm*, 1/11.

¹¹⁷ Kuhistânî, *Câmiu'r-rumûz*, 17.

¹¹⁸ Leknevî, *Tuhfetü't-talebe*, 43-45.

¹¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/124.

¹²⁰ Demîrî, *Necmü'l-vehhâc*, 1/351; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 1/29.

¹²¹ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 50 (No. 132); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/474 (No. 16047); Ebû Cafer Ahmed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr* (b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994), 1/30.

¹²² Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 22/49; Sübkî, *ed-Dînü'l-hâlis*, 1/272-273.

¹²³ Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 9/307. Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/245.

¹²⁴ Buhârî, "Vudû", 38 (No. 185).

¹²⁵ İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhânî*, 1/48.

¹²⁶ Dübyân, *Mevsûatü'ahkâmî't-tahâre*, 9/373-375.

¹²⁷ el-Hâce Kevkeb Abîd, *Fıkhü'l-ibâdât ale'l-mezhebi'l-Mâlikî* (Dımaşk: Matbaatü'l-İnşâ, 1986), 69.

¹²⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-islâmî*, 1/410.

¹²⁹ "Mesh", *el-Mevsûatü'l-Fıkhîyyetü'l-Kuveytiyye*. ed. Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1427), 37/256.

¹³⁰ Asıl adı Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Musa b. Abdullah el-Geylânî'dir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/47.

616/1219),¹³¹ İbnü'l-Cevzî (öl. 656/1258),¹³² İbn Rezîn (öl. 656/1258)¹³³ ve İbnü's-Sayrafi'ye (öl. 678/1279)¹³⁴ göre de boynu mesh etmek müstehaptır.¹³⁵ Muasır dönemde yazılan bazı çalışmalarda da boynun meshi abdestin âdâbları arasında zikredilmiştir.¹³⁶ Hanefî fakih Ebü'l-Hasan es-Suğdî'ye (öl. 461/1068) göre ise abdestte boynu mesh etmek abdestin faziletlerindendir.¹³⁷

5.3. Mekruh Olduğunu Savunanlar

Mekruh lugatta sevilmeyen, hoş görülmeven ve çirkin addedilen şey; ıstılahta ise şâriin kesin ve bağlayıcı olmayan biçimde yapılmamasını talep ettiği fiil ve hareketlerdir.¹³⁸ Hanefî ve Şâfiilere göre mekruh, şeriatın yapılmasına karşın terkinin tercih ettiği, yapıldığında cezanın terettüp etmediği eylemdir. Mâlikîlere göre ise mekruh, terkinin emredildiği ve yapıldığında ceza gerekmeyen şeydir.¹³⁹ Hanefîlerin dışında cumhura göre mekruh denilince tenzihen mekruh akla gelmekte, onunla terkedilmesi yapılmasından evla olan fiiller kastedilmektedir.¹⁴⁰

Bu itibarla Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinin bir görüşüne göre abdestte boynun mesh edilmesi mendup değil, mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber'den abdestte boynunu mesh ettiğine dair fiili bir rivayet yoktur. Hatta böyle bir eylem dinde aşırılığa ve abartıya mahal bıraktığı için yasaklanmıştır.¹⁴¹ Ayrıca Mâlikîler kavli olarak Hz. Peygamber'den rivayet edilen “Boynu mesh

¹³¹ Asıl adı Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Huseyn el-Ukberî'dir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/80.

¹³² Asıl adı Ebü'l-Mehâsin Muhyiddin Yusuf b. Abdurrahman el-Cevzî'dir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/236.

¹³³ Asıl adı Ebü'l-Ferec Seyfeddin Abdurrahman b. Rezin el-Gassânî'dir. Ömer Rıza Kakhâlê, *Mu'cemû'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.), 5/138.

¹³⁴ Asıl adı Ebü Zekerîya Cemaleddin Yahyâ b. Ebî Mansur'dur. İbnü's-Sayrafi diye meşhurdur. Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/173.

¹³⁵ Alaeddin Ebü'l-Hasan b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâfî marifeti'r-râcih mine'l-hılâf* (Kahire: Heclî t-tibâa, 1995), 1/291. Bazı kaynaklarda İbn Abbas kanalıyla Hz. Peygamber'in abdestte ensesinin üst kısmından kök kısmına kadar boynunu mesh ettiğine dair bir rivayete istinaden Ahmed b. Hanbel'den abdest esnasında boynun mesh edilmesinin müstehab olduğu görüşü nakledilmiştir. (Ebü'l-Ferec Şemsüddin İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhü'l-Kebîr* (b.y.: Dâru'l-Kitab, ts.), 1/140). Söz konusu hadis ve nakil İbn Kudâme'ye göre bir yanlışlıktan ibaret olup doğru değildir. Muvaffakuddin Ebü Muhammed Abdullah İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 1/80.

¹³⁶ Erdoğan, “Mesh”, 29/302.

¹³⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Suğdî, *en-Nüteffî'l-fetâvâ* (Beyrut: Dâru'l-Furkan, 1984), 1/23.

¹³⁸ İbn Manzûr, “krh”, 13/534.

¹³⁹ Ebü Hubeyb, “sünnet”, 318.

¹⁴⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî*, 1/414.

¹⁴¹ Ebü'l-Mevedde Ziyaeddin Sîdî Halîl el-Cündî, *Muhtasarü Halîl* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005), 20; Ebü'l-Berakât Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhü's-sağîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1995), 1/88; Ebü'l-Abbas Ahmed es-Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî ale's-Şerhi's-sağîr* (b.y.: Dâru'l-Maârif, ts.), 1/128; Muhammed el-Arabî el-Karevî, *el-Hülâsatü'l-fikhiyye alâ mezhebi sâdeti'l-Mâlikîyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, ts.), 13, 22; İbn Kudâme, *eş-Şerhü'l-Kebîr*, 1/140.

etmek bukağıdan emin olmaktır.”¹⁴² hadisini, fiili sünneti kavli sünnetten daha güçlü gördüklerinden söz konusu hadisle amel etmemişler ve bu eylemi mekruh saymışlardır.¹⁴³ Mâlikî Ebü'l-Hasan el-Lahmî (öl. 478/1085)¹⁴⁴ ve Ebü'l-Kâsım b. Nâcî (öl. 837/1434)¹⁴⁵ bu minvalde düşünen âlimlerdendir.¹⁴⁶ Mâlikîlerde başka bir görüşe göre, boynu mesh etmeği terk etmek müstehap olup terkinde herhangi bir şey lazım gelmez.¹⁴⁷

5.4. Bid'at Olduğunu Savunanlar

Bid'at lugatta icat etmek, yeni bir şey ortaya koymak; ıstılahta ise dinin ikmale ermesinden sonra ortaya çıkan yeni şey¹⁴⁸ demektir. Bid'at, ister övülsün isterse yerilsin ortaya çıkan yeni şeyin sonradan dinde noksanlık veya ziyadeyi ifadede kullanılmasıdır. Bid'at sünnetin zıttı olması sebebiyle yerilmiştir.¹⁴⁹ Aşağıda da görüleceği üzere bazı fukaha bid'at kavramını sünnet, müstehap ve âdâp olmayan ve kerih görülen hususları nitelemeye kullanmıştır. Başka bir tanımıyla bid'at, sahabe ve tabiîn döneminde olmayan ve herhangi bir şer'i delilce de iktizası bulunmayan yeni şeylerdir.¹⁵⁰

Şu hâlde Hanefîlerden Kâdîhan'a (öl. 592/1196) göre boynu mesh etmek ne sünnet ne de âdâptır. Bazılarına göre sünnet olsa da farklı fikirler sebebiyle abdestte boynu mesh etmek terk etmekten evladır.¹⁵¹ Şâfiîlerden Kadı Ebü't-Tayyib, Mâverdi (öl. 450/1058)¹⁵² ve Nevevî'ye göre abdestte boynun mesh edilmesi bid'attır. Nevevî, Şâfiî mezhebindeki ekser çoğunluğa göre abdest esnasında boynun mesh edilmesine dair asli bir delilin bulunmaması, İmam Şâfiî'den bu konuda bir malumatın gelmemesi, İbn Ömer hadisinin mevzu olması ve fukahaca bilinmemesi gerekçeleriyle en doğru düşüncenin sünnet değil, bid'at olduğunu söylemiştir.¹⁵³ Yine ona göre Şâfiîler bu konuda dört farklı

¹⁴² Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 9/307; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 2/245.

¹⁴³ Kevkeb Abîd, *Fıkhu'l-ibâdât*, 69.

¹⁴⁴ Asıl ismi Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed er-Rab'î'dir. Lahmî lakabıyla meşhurdur. Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/328.

¹⁴⁵ Asıl adı Ebü'l-Kâsım b. İsa b. Nâcî'dir. Fakih ve hafızdır. Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/110.

¹⁴⁶ Ebü Abdullah Muhammed el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl li-Muhtasari Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1994), 1/384; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halîl ve Hâşiyetü'l-Adevî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/140.

¹⁴⁷ Haraşî, *Şerhu Muhtasari Halîl*, 1/140.

¹⁴⁸ Râzî, “bda”, 30.

¹⁴⁹ Ebü Hubeyb, “bid'at”, 32.

¹⁵⁰ Bereketî, “bid'at”, 43.

¹⁵¹ Ebü'l-Mehâsin el-Fergânî Kâdîhan, *Fetâvâ Kâdîhan* (Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2009), 1/39.

¹⁵² Nevevî, *el-Mecmu'*, 1/488.

¹⁵³ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 1/61; Muhammed b. Zekeriyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravzî't-Tâlib* (b.y.: Dâru'l-Kitabî'l-İslamî, ts.), 1/41. Aynî, *el-Binâye*, 1/219-220; Sübkî, *ed-Dînü'l-hâlis*, 1/273; Hisnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, 30.

görüş açıklamışlardır. Birinci görüşe göre boynu yeni bir suyla mesh etmek sünnet, ikinci görüşe göre sünnet olmayıp müstehap, üçüncü görüşe göre baş ve kulakların meshinden arta kalan ıslaklıkla mesh etmek müstehap, dördüncü görüşe göre ise sünnet ve müstehap olmayıp bid'attır. Bu görüşlerden en sahihi dördüncü görüştür.¹⁵⁴ Mâlikîlere göre de boynu mesh etmek mekruh bir bid'attır.¹⁵⁵ Hanbelîler nezdinde en sahih görüşe göre, bu hususta herhangi nas varit olmadığı için ne sünnet ne de müstehaptır.¹⁵⁶ Zira Ahmed b. Hanbel'in talebesi Merrûzî (öl. 275/888)¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel'i abdest alırken başını mesh ettiğini, boynunu mesh etmediğini görünce ona: "Boynunu mesh etmiyor musun?" diye sormuş, Ahmed b. Hanbel de: "Hz. Peygamber'den böyle bir rivayet yok." diye cevap vermiştir. Merrûzî de: "Ebû Hureyre'den (öl. 58/678) bukağıyla ilgili bir rivayet yok mu?" diye sorunca o da: "Evet böyle bir rivayet var, ancak Hz. Peygamber bu şekilde başını mesh etmiş, boynunu mesh etmemiştir, boynun meshi abdestte ziyadedir." demiştir.¹⁵⁸

İbn Teymiyye'ye (öl. 728/1328) göre, Hz. Peygamber'den abdestte boynun meshiyle ilgili rivayet doğru olmadığı için boynu mesh etmek müstehap değildir. Bu bağlamda abdest alan kişi boynunu mesh etmediğinde fukahânın ittifakıyla abdesti sahihtir.¹⁵⁹ Son devir âlimlerinden Abdülaziz b. Bâz'a (öl. 1999) göre, Kitap ve sünnette varit olduğu üzere mesh edilen yerlerin sadece baş ve kulaklar olduğu, boynun mesh edildiğine dair bir delilin bulunmadığı, böyle bir uygulamanın Yahudilere benzeme sayıldığı gerekçeleriyle abdestte boynu mesh etmek müstehap değildir.¹⁶⁰ Keza muasır âlimlerden Dübyân'a göre de Abdullah b. Zeyd hadisi çerçevesinde ensenin kapsamının en yakın yere tabi bulunması, en yakın yerin de baş olması ve boynun da başın kapsamına girmemesi nedeniyle ilgili hadis sahih olmadığından ve bu konuda başka bir merfu hadis de bulunmadığından boynu mesh etmek müstehap değil, bid'attır.¹⁶¹ Elbânî'ye (öl. 1999) göre ise, boyun bölgesinin şer'an diğer mahallerin hilafına abdestte temizlik mahalli olmaması, temizlenmesi için kendisiyle istidlal

¹⁵⁴ Nevevî, *el-Mecmu'*, 1/488.

¹⁵⁵ Derdir, *eş-Şerhu's-sağîr*, 1/90.

¹⁵⁶ Merdâvî, *el-İnsâf*, 1/291.

¹⁵⁷ Asıl adı Ebû Bekir Ahmed b. el-Haccâc el-Merrûzî'dir. Fıkıhçı ve hadisçidir. Zirikli, *el-A'lâm*, 1/205.

¹⁵⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/80.

¹⁵⁹ Takıyyuddin Ebû'l-Abbas İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ* (by.: Dâru'l-Kütüb, 1987), 1/280.

¹⁶⁰ Abdülaziz b. Abdurrahman İbn Bâz, *Mecmûu fetâvâ ve makâlât mütenevvîa* (Riyad: Dâru'l-Kâsım, 1420), 10/102.

¹⁶¹ ed-Dübyân, *Mevsûatü ahkâmî't-tahâre*, 9/375-376.

edilebilecek özel bir delilin bulunmaması nedenlerinden mesh edilmesi caiz değildir.¹⁶²

Abdestte boynun mesh edilmesiyle ilgili hadisler ve âlimlerin görüşleri gözden geçirildiğinde boynu mesh etmenin hükmünün kanaatimizce sünnet olamayacağı ortadadır. Çünkü sünnet olduğunu savunanların yaşadığı asır dikkate alındığında tartışmanın ilk üç asırda olmayıp sonraki asırda zuhur etmesi meselenin müteahhirin âlimlerince gündeme getirildiği intibası uyandırmaktadır.¹⁶³ Nitekim İmam Şâfiî'den abdestte boynun meshiyle ilgili bir haber gelmemesi ve kulaklarını mesh ettikten sonra ayaklarını yıkamasına rağmen hicrî dördüncü asrın Şâfiî âlimi İbnü'l-Kâs'ın abdest azalarındaki parlaklığı artırmanın bedeli olarak boynun meshini abdestin sünnetlerine ziyade etmesi ve fukahanın da bu içtihadı sonraki nesle bu şekilde nakletmesi, hatta Şâfiî Horasan ashabının İmam Şâfiî'den bu yönde bir haber gelmese de boynu yeni bir su ile mesh etmenin sünnet olduğunu belirtmesi¹⁶⁴ bu tezi desteklemektedir. Ayrıca hicrî ilk üç asır fukahasının birtakım gerekçelerle zayıf gördüğü boynun meshiyle ilgili hadisleri dördüncü asır fukahasından bazılarının amellerin fazileti bağlamında terğîb ve terhîb amaçlı hoş görmeleri ve amel edilmeye müsait kabul etmeleri veya bazılarının bu tür zayıf hadislerin Hz. Peygamber'e ait olabilmesi ya da râvisi zayıf olsa da rivayetinin doğruluk payının bulunması veçhiyle ihtiyaten onları kıyasa tercih etmeleri¹⁶⁵ de bu minvalde düşünülebilir. Kaldı ki, Ebû Hanîfe'den zayıf hadisleri re'y ve kıyasa yeğlediğine dair nakledilen bu gibi rivayetlerin Hanefî fıkıh kaynaklarından ziyade zâhirî fakîh İbn Hazm'ın (öl. 456/1063) eserinde yer bulması¹⁶⁶ bu iddianın Ebû Hanîfe'ye aidiyeti noktasında şüphe barındırmaktadır.¹⁶⁷ Diğer yandan Hanefîlere göre sayısal olarak abdestin sünnetlerinin on sekiz, Mâlikîlere göre sekiz, Şâfiîlere göre yaklaşık otuz ve Hanbelîlere göre ise yaklaşık yirmi iken söz konusu mezheplerde bu sünnetlerin içerisinde boynu mesh etmenin zikredilmemesi, hatta Şâfiîlerin boynu mesh etmemeyi abdestin sünnetlerinden

¹⁶² Ebû Abdurrahman Nâsiruddîn el-Elbânî, *Temâmü'l-minne fi't-ta'lik alâ Fikhi's-Sünne* (b.y.: Dâru'r-Râye, ts.), 98.

¹⁶³ Aynî'ye göre müteahhirin fukahasından boynun meshiyle ilgili bir görüş dahi yoktur. Aynî, *el-Binâye*, 1/219.

¹⁶⁴ Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 1/101, 1/107; İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhisü'l-habîr*, 1/163.

¹⁶⁵ Zeynüddîn Abdurrahîm b. Abdurrahmân el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh şerhu Mukaddime İbni's-Salâh* (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969), 135, 144-145; Mahmut Demir – M. Emin Özaşar, “Zayıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/158.

¹⁶⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Âfâk, ts.), 7/54.

¹⁶⁷ Mahmud Esad Erkaya, *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 13.

saymaları¹⁶⁸ da buna matuftur. Şu hâlde abdest esnasında boynu mesh etmenin hükmünün mendup olduğunu ileri sürenlerin görüşü, konuyla ilgili hadislerin genelde zayıf kabul edilmesi, delillerinin kuvvetli oluşu ve fukahanın büyük çoğunluğunun bu fikri taşıması sebeplerinden tercih sebebidir. Ayrıca konuya sağlık açısından da bakıldığında abdestte organların yıkanması ve mesh edilmesinin vücuda katkısı yadsınamayacak kadar çoktur. Bu bağlamda boynun mesh edilmesinin beyinde kan dolaşımını hızlandırdığı, lenf damarlarına doğrudan katkı sağladığı ve düzenli çalışmasına zemin hazırladığı bilimsel bir gerçektir.¹⁶⁹

Sonuç

Yapılan araştırma neticesinde abdestte boynun mesh edilmesi hususunda genel olarak Amr b. Ka'b, Vâil b. Hucr, İbn Ömer ve Abdullah b. Zeyd'den hadis rivayetlerinin bulunduğu, bu rivayetlerin mütekaddimîn dönem âlimlerince zannımızca zayıf olması sebebiyle tartışmaya dahi açılmadığı, ancak hicrî dördüncü asırdan itibaren zayıf hadislerin kabulü noktasında birtakım gerekçelerle daha müsamahalı davranılmasından dolayı ilgili hadislerin tartışmaya açıldığı, bu tartışmayla beraber abdestte boynu mesh etmenin hükmü konusunda fukahanın ihtilaf ettiği, kimi fukahanın sünnet, kimi fukahanın mendup/müstehap/âdâb, kimi fukahanın mekruh, kimi fukahanın ise bid'at görüşünü savunduğu müşahede edilmiştir. Genelde fukahanın boynun meshinin hükmü konusunda mendup/müstehap/âdâb üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca abdestte mesh edilen kısmın, boğaz tarafı dışında enine ense kılları ile sırtın başlangıcı arası, boyuna ise iki kulağın arası olduğu, keyfiyetinin ise baş veya kulakların meshi için ıslatılan ellerin baş ve kulaklarda kullanılmayan sırt tarafının boyna sürülmesinden ibaret olduğu müşahede edilmiştir.

¹⁶⁸ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî*, 1/393-405, 1/410, 1/413.

¹⁶⁹ Şener, "Abdest", 1/70.

Kaynakça | References

- Abdûlmün'im, Mahmud. *Mu'cemü'l-mustalahât*. 3 Cilt. b.y.: Daru'l-Fazilet, ts.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed. *el-Müsned*. 8 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Atar, Fahrettin. *Makâlât İlmihal*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2000.
- Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed. *Avnü'l-ma'bûd*. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1968.
- Bâbertî, Ekmelüddin Ebû Abdullah. *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "İslam Dini – Fıkıh – Temizlik", *İlmihal*. 2 Cilt. 141-215. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Bereketî, Muhammed Amîm. *et-Ta'rîfâtü'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihâli*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2007.
- Buhârî, Ebû Abdullah b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Cündî, Ebû'l-Mevdedde Ziyaeddin Sidi Halîl. *Muhtasaru Halîl*. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. 20 Cilt. b.y.: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Demir, Mahmut – Özafşar, M. Emin. "Zayıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/157-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demîrî, Kemâleddin b. İsa. *en-Necmü'l-vehhâc fî şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2004.
- Derdîr, Ebû'l-Berakât Ahmed. *eş-Şerhü's-sağîr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1995.
- Dübyân, Dübyân b. Muhammed. *Mevsûatü ahkâmî't-tahâre*. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistanî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Hubeyb, Sa'dî. *el-Kâmûsu'l-fikhî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Elbânî, Ebû Abdurrahman Nâsirüddin. *Temâmü'l-minne fî't-ta'lik alâ Fıkhi's-Sünne*. b.y.: Dâru'r-Râye, ts.
- Ensârî, Muhammed b. Zekerîyyâ. *el-Gurerü'l-behiyye*. 5 Cilt. b.y.: el-Matbaatü'l-

- Mimniyye, ts.
- Ensârî, Muhammed b. Zekerîyyâ. *Esne 'l-metâlib fî şerhi Ravzı 't-Tâlib*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitabi'l-İslami, ts.
- Erdoğan, Mehmet. "Mesh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/301-303. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Haneî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.
- Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn. *Sifrü's-saâde*. Kahire: Merkezü'l-Kitab, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. *el-Vasîd fî'l-mezheb*. 7 Cilt. Kahire: Dâru's-Selam, 1417.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Muhtasari Halîl ve Hâşiyetü'l-Adevî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Hısnî, Takıyyüddîn b. Abdilmün'im. *Kifâyetü'l-ahyâr*. Dımaşk: Dâru'l-Hayr, 1994.
- İrâkî, Zeynüddîn Abdurrahîm b. Abdurrahmân. *et-Takyîd ve'l-Îzâh şerhu Mukaddime İbni's-Salâh*. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1969.
- İbn Abdüsselam, İzzeddin Abdülaziz. *el-Gâye fî İhtisâri'n-Nihâye*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nevâdir, 2016.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Bâz, Abdülaziz b. Abdurrahman. *Mecmûu fetâvâ ve makâlât mütenevvia*. 24 Cilt. Riyad: Dâru'l-Kâsım, 1420.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ali. *et-Telhîsu'l-habîr*. 4 Cilt. Mısır: Müessesetü Kurtuba, 1995.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâk, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsüddîn. *el-Menâru'l-münîf fî's-sahîh ve'z-zaiîf*. Halep: Mektebetü'l-Matbaa, 1970.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsüddîn. *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*. 5 Cilt. Kuveyt: Mektebetü'l-Menâr, 1994.
- İbn Kudâme, Ebû'l-Ferec Şemsüddîn el-Makdisî. *eş-Şerhü'l-Kebîr*. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitab, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Manzûr, Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Mâze, Ebû'l-Meâlî Burhânüddin. *el-Muhîtu'l-burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. 9

- Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2004.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. Muhammed. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 9 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, ts.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddin Ebü'l-Abbas. *el-Fetâva'l-kübrâ*. 6 Cilt. by.: Dâru'l-Kütüb, 1987.
- İbn Yakub el-Basârâ, Ebû Huzeyfe Nebil. *Enîsü's-sârî fî tahrir ve tahkiki'l-ehâdis*. 11 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2005.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâluddin. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâceddin. *el-Bedru'l-münîr fî tahriri'l-ehâdis*. 9 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hicret, 2004.
- İsyûbî, Muhammed b. Ali Vellevî. *Zahîratü'l-ukbâ*. 42 Cilt. b.y.: Dâru'l-Mirac, 1996.
- Kâdîhan, Ebü'l-Mehâsin el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhan*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2009.
- Kahhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Kahîl, Navaf b. Avaz. "Hükmü meshi'r-rakaba fî'l-vuzû". *Humanities – Natural Sciences Journal* 4/4 (2023), 112-121. <https://doi.org/10.53796/hnsj448>.
- Karevî, Muhammed el-Arabî. *el-Hülâsatü'l-fikhiyye alâ mezhebi sâdeti'l-Mâlikiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, ts.
- Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Molla. *el-Esrâru'l-merfûa*. Beyrut: Dâru'l-Emâne, ts.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1986.
- Kaşgarî, Sedîdüddîn Muhammed b. Ali. *Münyetü'l-musallî ve gunyetü'l-mübtedî*. Dîmaşk: Dâru'l-Kalem, 2007.
- Kevkeb Abîd, el-Hâce. *Fıkhü'l-ibâdât ale'l-mezhebi'l-Mâlikî*. Dîmaşk: Matbaatü'l-İnşâ, 1986.
- Kuhistânî, Şemseddin Muhammed. *Câmiu'r-rumûz*. Kalkûta: Müzhiru'l-Acâib, 1274.
- Kureşî, Abdülkadir b. Nasrullah. *el-Cevâhiru'l-muziyye*. 2 Cilt. Keratşi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *Tuhfetü't-talebe fî tahkiki meshi'r-rakabe*. Ürdün: Merkezü Envârî'l-Ulemâ, 2020.
- Mâverîdî, Ebü'l-Hasen b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1999.
- Mehâmîlî, Ebü'l-Hasan Muhammed. *el-Lübâb fî'l-fikhi's-Şâfiî*. Medine: Dâru'l-Buhârâ, 1416.
- Merdâvî, Alaeddin Ebü'l-Hasan b. Ahmed. *el-İnsâf fî marifeti'r-râcih mine'l-*

- hulâf*. 30 Cilt. Kahire: Hecr li't-tibâa, 1995.
- “Mesh”, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*. ed. Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye. 37/256. Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1427.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Mevvâk, Ebû Abdullah Muhammed. *et-Tâc ve'l-iklîl li-Muhtasari Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 1994.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz. *Dürerü'l-Hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütüb, ts.
- Mustafa, İbrahim. v.dğr. *Mu'cemü'l-vasîd*. 2 Cilt. b.y.: Dâru'd-Dava, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâhih*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.
- Müttakî el-Hindî, Alaaddin Ali b. Hüsameddin. *Kenzü'l-Ummâl fi's-Süneni'l-akvâl*. 16 Cilt. by.: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali. *Sünen*. 8 Cilt. Halep: Mektebü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesefî, Ebü'l-Berakât Abdullah Hafizüddîn. *Kenzü'd-dekâik*. b.y.: Dâru'l-Beşâir, 2011.
- Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *el-Erbeûn*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2009.
- Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-Muhezzeb*. 9 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-İrşad, ts.
- Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn*. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Önder, Muharrem. “İslam Fıkında Meçhul Râvinin Naklettiği Hadislerin Hukûkî Değeri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 12 (2008), 99-126.
- Râfiî, Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvinî. *Fethu'l-azîz bi şerhi'l-Vecîz*. 12 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Râzî, Ebû Abdullah b. Abdülkadir. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Râzî, Zeynüddin Muhammed bin Ebî Bekir. *Tuhfetü'l-mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1417.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Abdülvahid b. İsmail. *Bahru'l-mezheb fi fîrûi mezhebi'l-İmami's-Şâfiî*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütüb, 2009.
- Sâvî, Ebü'l-Abbas Ahmed. *Hâşiyetü's-Sâvî ale's-Şerhi's-sağîr*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Maârif, ts.
- Suğdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nütefî'l-fetâvâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Furkan, 1984.
- Sübkî, Mahmud Hattab. *ed-Dînü'l-hâlis ve irşâdü'l-hak*. 9 Cilt. b.y.: el-

- Mektebetü'l-Mahmûdiye, 1977.
- Şübkî, Mahmud Muhammed Hattâb. *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-İstikamet, 1353.
- Şener, Abdülkadir. "Abdest". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şentürk, Lütfi – Yazıcı, Seyfettin. *İslam İlmihali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed. *es-Seylü'l-cerrârü'l-mütedeffik*. b.y.: Dâru İbn Hazm, ts.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed. *Neylü'l-evtâr*. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim. *el-Mühezzebe fî fikhî'l-İmami's-Şâfiî*. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütüb, ts.
- Şürünbülâlî, Hasan b. Ammâr. *Merâkı'l-felâh*. b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Şürünbülâlî, Hasan b. Ammâr. *Nûru'l-îzâh ve necâtü'l-ervâh*. b.y.: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Selâme. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. 5 Cilt. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Tehânevî, Zafer Ahmed. *İ'lâ'üs-Sünen*. 22 Cilt. Keratşi: İdâretü'l-Kur'an, 1418.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. ed-Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Matbaa Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Zebîdî, Ebû Bekir b. Muhammed. *el-Cevheratü'n-neyyire*. 2 Cilt. b.y.: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Abdurrezzak. *Tâcu'l-arûs*. 40 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zeylâî, Osman Fahreddin. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-Dekâik*. 6 Cilt. Kahire: el-Matlabu'l-Kübrâ, 1313.
- Ziriklî, Hayreddin bin Mahmud. *el-A'lâm*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-İlm, 2002.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-islâmî ve edilletüh*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, ts.